

Notariaat

De notaris in woord en beeld. De cultuurhistorische collectie van de Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap, Amsterdam, Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap, 2013, 400 p., gebonden, ISBN 978-94-91196-69-0 (€59,50).

2013 was een vruchtbaar jaar voor de rechtsgeschiedenis van het notarisambt, haar taal en haar iconografie. Enerzijds verscheen in België het boek *Gestaan en gelegen – taal en notariaat: 75 jaar Tijdschrift voor Notarissen*,¹ waarin de nadruk op de taal en het publiceren lag. Anderzijds ontstond het lijvige *De notaris in woord en beeld* in de schoot van de Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap. Deze stichting werd opgericht in 1951 door hoogleraar privaaten notarieel recht Adriaan Pitlo (1901-1987) als een studiecentrum en bibliotheek, maar legde zich ook toe op het verzamelen van voorwerpen van historisch belang. Dankzij de nalatenschap van oud-notaris mr. S.D. Scheffelaar Klots kon *De notaris in woord en beeld* als beredeneerde bestandscatalogus worden opgesteld, met een uitgebreide selectie van de meest kwalitatieve collectiestukken die door de jaren heen werden verzameld. Met het boek is de stichting niet aan haar proefstuk toe. In 1976 presenteerde ze in het Rijksmuseum de tentoonstelling *De notaris in de kunst*, met elf van de 59 tentoongestelde werken uit eigen collectie. Dertien jaar later kon de Stichting al een volledige tentoonstelling opbouwen uit eigen bezit, met maar liefst 226 werken op het wereldcongres van de Union Internationale du Notariat Latin. Zoals huidige voorzitter van de Stichting, prof. mr. A.H.N. Stollenwerck, en de redactieraad het zelf schrijven, heeft het recent verschenen lees- en bladerboek voor lering en vermaak alle potentieel een standaardwerk te worden over de kunde en kunst van de *Ars Notarius*, en dat in woord en beeld.

Uit het boek komt naast de liefde voor het vak ook de verruiming van het notarisambt naar voor. Naast de interdisciplinaire aanpak heeft men er duidelijk voor geopteerd over de grenzen van tijd en ruimte heen te kijken, met onder andere aandacht voor Victoriaans Engeland, Italiaanse staatschrijvers en een bijdrage over het alleen in Frankrijk geldende gebruik van de notariële 'jetons'. De ruimere aanpak is ook nodig uit iconografisch oogpunt, want zoals de auteurs het schrijven: 'zelden raakt een kunstenaar geïnspireerd door een rechtspersoon of door onroerend goed'. Hoewel het boek evident op zijn plaats

is in elke rechtswetenschappelijke bibliotheek, is het tegelijkertijd toegankelijk voor een breder lekenpubliek. De geslaagde fotografie van Anne Roos maakt het geheel ook tot een feest voor het oog. Sommige van de afbeeldingen zijn noodgedwongen opgenomen op postzegelformaat, maar dankzij de online adlib-toepassing kan de geïnteresseerde lezer verdere opzoekingen uitvoeren, al is de toegang voorbehouden voor donateurs van de stichting.

De bestandscatalogus is het resultaat van een wetenschappelijke en interdisciplinaire samenwerking tussen kunst-, cultuur en rechtshistorici en (kandidaat-)notarissen, met elk hun vertegenwoordiging onder de veertien bijdragen. Aan elk van de onderwerpen die uit notarieel oogpunt belangrijk zijn, is een hoofdstuk gewijd met essay en catalogusdeel. De lezer kan elk van de veertien hoofdstukken in willekeurige volgorde aanvatten, daar hun inhoud bijzonder uiteenlopend is en bij momenten eclecticisch. De meerderheid van de essays zijn zeer specifiek en allemaal hebben zij een item of reeks uit de collectie als aanzet.

Zo neemt Ton Gehlens essay over verwantschapsrelaties als huwelijksbeletsel uit middeleeuws canoniek oogpunt de incunabel *Lectura super arboribus* uit 1483 als vertrekpunt. Uiteraard zijn in een boek over de iconografie van het notarisambt binnen het hoofdstuk 'Huwelijk' William Hogarths (1694-1764) prenten uit de reeks *Marriage à la Mode* even onvermijdelijk als Honoré Daumiers (1808-1879) karikaturen voor de bredere rechtsiconografie. Andere, Victoriaanse karikaturen brengen Ben Duinkerken er toe de geschiedenis van het Engelse erfrecht te bespreken. Het boek heeft ook aandacht voor meer recente populaire cultuur – want wie herinnert zich niet het beeld van meester Georges Hautecourt die met een bril als uilenogen het testament van Madame Adelaide Bonfamille opstelt in de Disneyfilm *The aristocats?* Uit Jan Stuurmans bijdrage over de Franse notariële jetons valt te leren dat de penning (verschillend van munten, die als betaalmiddel dienst doen) als een kleine vergaderpenning ter herinnering werden geslagen, maar soms ook als vergoeding of presentiegeld. Het betreft een louter Frans verschijnsel dat zich manifesteert vanaf Lodewijk XIV tot begin twintigste eeuw. De toename van de jetons is te wijten aan de Napoleontische Ventôsewet (25 Ventôse jaar XI ofte 16 maart 1803) en het ontstaan van de *Chambre des Notaires*, met jaarvergaderingen waar toe deze aanwezigheidspenningen dienden. In de 19de eeuw krijgen de notariële jetons een achthoeki-

ge vorm. Hugo de Groot kon als auteur van de *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-geleerdheid* niet achterwege gelaten worden volgens de samenstellers van dit boek, en Grotius' vele portretgravures worden met een beknopte biografie ingeleid door Sebastiaan Roes. Paul Nève verzorgt drie essays, waarvan het laatste omzeggens een pendant zou kunnen vormen bij Georges Martyns *Pro Memorie*-bijdrage uit 2010 over Sint Ivo als patroonheilige der juristen.² Voor Nève vormen de beeldjes en penningen met beeltenissen van de Bretoense heilige binnen de rijke collectie van de Stichting de aanleiding tot een bijdrage over de voorgeschiedenis van beroepsverenigingen van notarissen. De lagere trede op de sociale ladder die de notarissen innamen, stond de vorming van één gilde met juristen, rechters en advocaten onder een en dezelfde patroonheilige in de weg. Zoals ook uit beide titels mag blijken, benadrukt Nève net als Martyn de enorme lading die patronen als Ivo in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd dienden te dekken. Tegelijk heeft Nève aandacht voor de vele alternatieven, tot en met de maagd Lucia, patrones van de ooglijders, waartoe veelschrijvers zoals notarissen blijkbaar behoorden – en zo komen we terug bij de uilenogen van Georges Hautecourt, alsook 'het Goudse jongetje met het brilletje' zoals Nève in een ander essay, over de geschiedenis van de notariële wetenschap en het universitaire onderwijs, Adriaan Pitlo eert. Als bezieler van de Stichting ijverde Pitlo immers ook voor het niveau van de universitaire notariële opleiding. Het is in diezelfde geest, waarbij de notariële wetenschap ook de geschiedenis van het ambt omvat, dat *De notaris in woord en beeld* het licht zag. Nève herneemt tot slot ook een beknopte bijdrage uit *Ponder*, het halfjaarlijkse tijdschrift van de Stichting, over Mr. Blijdensteen jr. en zijn rol bij het ontstaan van de bank ABN Amro.

Slechts een tweetal van de werken uit deze collectiecatalogus kwamen aan bod in de catalogus en tentoonstelling *Weegschaal en Zwaard* uit 1999. Onder het deel 'Procesrecht in beeld' werden in deze publicatie een aantal historische afbeeldingen en objecten als bronnen voor het reilen en zeilen van de historische rechtsgang opgenomen. Daaronder viel ook het anonieme *Practijcke des Notarijschaps* en een Delftsblauw miniatuurnotariskastje (inv.nr. 57 (1999) en inv.nr. 925 (2013)).³ In beide verhandelingen wordt het schilderij *De notaris in zijn kantoor* (1660-1670) door Michiel van Musscher (1645-1705) ter illustratie opgenomen. Voor *De notaris in beeld* is dit het geval bij het essay van Hans Piena over de notarislo-

ketkast. Uit kunsthistorisch en materiaal-technisch oogpunt plaatst deze laatste de meubels in hun zeventiende-eeuwse context. Daarmee overschrijden de samenstellers het loutere 'beeld' of de rechtsiconografie, en hebben zij ook aandacht voor de zogenaamde rechtsarcheologie. Deze tak van de wetenschap wordt in dit boek niet beperkt tot louter de studie van die objecten die een juridische functie hebben bij het opstellen en het realiseren van rechtsvoorschriften.⁴ Toch is ook voor dit soort studieobjecten een plaats, met een boeiende bijdrage door Ben Duinkerken over het in onbruik geraakte veilen bij brandende kaars, en bij uitbreiding een geschiedenis van de openbare veiling, vanaf de vroegste vermelding van de kaarsprocedure in de Brugse heerlijkheid *Maendaegsche* in 1275 tot de invoering van het (Nieuw) Burgerlijk Wetboek in 1992, waarmee de veilingkaars definitief werd gedoofd. Venduehuizen en plaatsen waar publieke (kunst-)veilingen werden gehouden, hebben ook een plaats in het boek, dankzij Aart van Velten. Ook in deze leidde Napoleons Ventôsewet uit 1803 tot belangrijke veranderingen, gezien de verplichting voor de *Chambres des Notaires* om een lokaal voor hun zetel te hebben, alsook de nood aan veilinglokalen eenmaal uitsluitend deurwaarders, griffiers of notarissen openbare verkopen bij opbod mochten organiseren. Een gevolg daarvan was het ontstaan van enkele notarishuizen.

Opvallend aan dit boek is dat het, als bestandscatalogus, ook de genese van een collectie blootlegt, waarbij soms eigenzinnige voorkeuren gevolgen hebben voor de verzameling. Zo resulteerden Pitlo's Italiaanse reizen in een serie titelpagina's van Siciliaanse notariële protocollen uit de periode 1560-1790, beschreven door Caspar van Heel, en een reeks prenten over straatschrijvers. Marianne Eisma heeft het over dit specifieke motief binnen de (Italiaanse) genreschilder- en prentkunst na onderzoek aan het Nederlands Interuniversitair Kunsthistorisch Instituut in Firenze, waarbij de brug naar het notarisambt even wat langer is, maar de wandeling de moeite waard blijft. Het catalogusonderdeel over onroerend notarieel erfgoed zoals monumenten en grafstenen wordt ingeleid door Liesbeth Van der Marck. Zij heeft het over een buitenbeentje binnen dit erfgoed, met name de kapel van het voormalige Lutherse Diakonessenziekenhuis, waar de Stichting zich sinds 1994 heeft gevestigd.

Naast een collectorsitem en de bekroning van een werk van vele jaren, vormt *De notaris in woord en beeld* een zeer gewaardeerde interdisciplinaire bijdrage tot

de rechtsiconografie en -archeologie, waaruit een onbegrensde liefde voor het notariële ambt en het verzamelen moge blijken.

Stefan Huygebaert, Gent

NOTEN

- 1 K. Hendrickx, S. Vandenbogaerde en M. Demaeght (red.), *Gestaan en gelegen – taal en notariaat: 75 jaar Tijdschrift voor Notarissen*, Brugge, 2013.
- 2 G. Martyn, 'Jacob Jordaens' Sint Ivo ..., patroon van niet alleen de advocaten', *Pro Memorie*, 2010, 218-239.
- 3 M.A. Moelands en J.Th. de Smidt, *Weegschaal & zwaard. De verbeelding van recht en gerechtigheid in Nederland*, Den Haag, 1999, 109-114.
- 4 P. De Win, 'Inleiding', in: P. De Win (red.), *Rechtsarcheologie en rechtsiconografie. Een kennismaking*. *Iuris Scripta Historica*, dl. 5, Brussel, 1992, 5-7.

Gerechtsgebouwen

R. Floor, *Architectuur van het Recht. Nederlandse Justitiegebouwen, 1870-1914*, Zutphen, Walburg Pers, 2012, 558 p. ISBN 978 90 5730 779 9 (€ 69,50)

Beleid wordt door niets zo concreet zichtbaar gemaakt als door gebouwen die tot doel hebben gehad nieuw beleid uit te voeren. Dit geldt zeker voor gebouwen die voor en door een overheid zelf gebouwd werden/worden en waarin – wanneer het hier de Nederlandse staat betreft – als het ware de stand van het denken van de bestuurders van die staat over het desbetreffende beleidsgebied op een bepaald moment zichtbaar wordt gemaakt. Extra interessant wordt deze oefening wanneer het, zoals in Nederland, een land betreft dat – om het met wijlen journalist en columnist Jérôme Heldring en verschillende jaarverslagen van de Raad van State te zeggen – geen traditie kent van reflectie over 'De Staat' als dusdanig. In een dergelijk geval is elke studie die een nieuw licht kan werpen op het denken van 'De Staat' over facetten van het eigen functioneren meer dan welkom.

Treffende voorbeelden van veranderingen in dat denken vindt men bij de verschillende soorten gebouwen die voor het ministerie van Justitie werden gebouwd en die het onderwerp van de gerecenseerde studie zijn. In de periode 1870-1914 gaf het Nederlandse ministerie van Justitie – omdat de ontwikkelingen in de rechtspraak, het gevangeniswezen en de penitentiaire jeugdzorg dat noodzakelijk maakten – opdracht tot de bouw van 37 kantongerechten,

zes rechtbanken, een paleis van justitie, negen strafgevangenissen, elf huizen van bewaring, twee rijksopvoedingsgestichten, vijf tuchtcholen en tientallen 'objecten' in het Justitiedorp Veenhuizen (onder meer 'drie gestichten, twee scholen met bijbehorende woningen, fabrieken, een cellengebouw, een kazerne met officierswoning, een hospitaal met bijgebouwen, een kerk met pastorie, boerderijen en circa honderd woningen'). De bijzondere aard en grote omvang van de nieuwe huisvestingsbehoeften waren voor het departement bovendien aanleiding om vanaf 1870 met een eigen bouwbureau te werken in plaats van, zoals voorheen gebruikelijk, met particuliere architecten en de dienst Waterstaat die onder het departement Binnenlandse Zaken ressorteerde.

In dit in 2012 in Groningen verdedigde proefschrift brengt de auteur naar eigen zeggen 'verslag uit van een studie naar de geschiedenis van de rechtspraak, het gevangeniswezen en de penitentiaire jeugdzorg, waarin de architectuur van de gerechtsgebouwen en de justitiële inrichtingen centraal staat'. Hierbij heeft hij zowel een praktisch als een wetenschappelijk belang voor ogen. Het praktische belang is erin gelegen aan te geven hoe justitiegebouwen de ideeën over de rol van de staat in de samenleving, rechtspraak, detentie, heropvoeding en architectuur weerspiegelen. Het wetenschappelijk belang wordt tot uiting gebracht in een systematische beschrijving van een belangrijke en omvangrijke categorie van gebouwen in Nederland, waarbij de nadruk ligt op de functionaliteit van deze gebouwen.

De auteur, Ros Floor, werkzaam bij de Raad voor de Kinderbescherming, is goed geplaatst voor dit architectuurhistorische onderzoek. Hij studeerde sociologie (Universiteit Utrecht) en cultuurwetenschappen (Open Universiteit) en toonde eerder al interesse voor aspecten van de architectuur- en cultuurgeschiedenis rond 1900. Zo verdiepte hij zich, voordat hij deze vuistdikke, prachtig geïllustreerde en dito uitgegeven studie schreef, al in leven en werkzaamheden van de architecten J.F. Metzelaar (1818-1897) en W.C. Metzelaar (1848-1918), waarover hij in 2009 een monografie publiceerde. Die kennis kwam hem ook hier van pas, want de activiteiten van vader en zoon Metzelaar aan het hoofd van het departementale bouwbureau van het Ministerie van Justitie, van 1870 tot 1914, omspannen de hele periode die in deze studie behandeld wordt. Zij waren verantwoordelijk voor een sobere, steeds meer naar eclecticisme neigende bouwstijl, die duidelijk afstak bij de neo-middeleeuwse architectuurstijlen